

УДК: 321.7:329.12
Примљено: 26. новембра 2009.
Прихваћено: 8. децембра 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2009.
год. 16. vol. 26.
стр. 117-136.

Александар Новаковић

Институт за политичке студије, Београд

ЛИБЕРАЛИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА

**— или о једном недавном покушају
помирења непомирљивог —**

Сажетак

Проучавање односа либерализма и демократије представља сталну преокупацију савремене политичке теорије. У овом раду се том проблему приступа на два начина: анализом историјске компоненте односа либерализма и демократије, као и испитивањем нормативних основа обеју теорија. Циљ оваквог приступа је да се покаже да либерализам и демократија не само да не представљају комплементарне појмове, већ да су у питању међусобно инкомпатибилни концепти, те да њихов међусобни однос може резултовати највише оним што се може оквалификовати као однос *кохабитације*. У том смислу у раду се посебно проблематизује теза Виктора Ванберга по којој су либерализам и демократија *комплементарни* појмови, имајући у виду нормативни план, да полазе од исте вредносне премисе (суверентитет индивидуе), као и од истог модалитета односа (однос добровољне сарадње) учесника хипотетичког друштвеног уговора. У раду се показује да је Ванбергова теза производ погрешног позиционирања теорија либерализма и демократије, а онда и погрешног поистовећивања методолошког нивоа са вредносним, као и превише уског схватања појма „добровољна сарадња“. Тако се не само потврђује погрешност Ванбергове тезе, већ се показује да су, генерално гледано, либерализам и демократија два непомирљива света и две потпуно различите политичке идеологије.

Кључне речи: либерализам, демократија, институције, конституционализам, теорије друштвеног уговора, либерална ограничења.

Данас се често може чути мишљење да „либерална демократија“ представља најпожељнији политички и друштвени систем организовања икад. У школама, у медијима и на универзитетима учили смо да је дуг историјски развитак заслужан за стварање „најбоље могуће мешавине“ друштвено-политичких састојака, такозване „либералне демократије“. Већина развијених земаља западне хемисфере јесу либералне демократије, а велика већина бивших комунистичких земаља се бори да достигне стандарде „консолидованих“ демократија Запада. По оваквом разумевању изгледа да либерална демократија представља производ једног историјски нужног развоја – вођеног напорима „пунолетног“, из „самоскривљене незрелости“ изашлог човечанства, процеса на који је најзад стављена и симболичка тачка теоријском обзнаном Френсиса Фукујаме о „крају историје“. Стога је, имајући у виду овакву, у основи позитивну валоризацију либералне демократије и оптимистичку визију њене будућности, потпуно очекивано да се и о појмовима „либерализма“ и „демократије“ мисли као о веома сродним идејама, да се они доживљавају као комплементарни, те да заједно чине, у једном дубинском смислу, „природну“ симбиозу.

Но, иако савремена политичка стварност многих земаља указује на *фактичку* компатибилност либерализма и демократије далеко од тога да је по среди један непроблематичан или чак идиличан однос између ове две политичке традиције и два веома важна појма политичке теорије. Будући да је реч о сложеним феноменима политичке историје и политичке теорије, неопходно је видети шта они представљају управо на оба нивоа, да би се могао донети суд о њиховој евенуталној компатибилности или чак комплементарности. Као и код многих других ствари, и овде је битан начин приступа материји. Јер то како ће се разумети тематизовани однос зависи од избора приступа у његовој анализи. По схватању израженом у овом раду, постоје најмање два релевантна приступа овом питању. Први, који се тиче *историјског контекста*, тога како су настали и како су се у практичној сфери операционализовали идеали либерализма и демократије – заправо шта они *фактички* представљају, и други, који се тиче тога шта би они *као* идеали *могли* представљати, односно шта је то што ми освешћено, или (чешће) неосвешћено подразумевамо под речима „либерализам“ и „демократија“, као и то како се ови појмови схватају у филозофским расправама и у делима политичких теоретичара.

Многе тешкоће у разумевању овог односа производ су управо неконзистентне примене једног или другог приступа. Чест је

случај да се, када је реч о нормативној компоненти демократије, заправо има у виду само неки од њених историјских облика. Или пак, обратно, може се говорити о нормативној димензији проблема не уважавајући историјски контекст његове разраде и тако завршити у јаловој апстрактности. У овом раду биће заступљена оба нивоа, начелно, да би се осветлиле неке основне компоненте односа либерализма и демократије, и да би се још једном размислило о важним феноменима на основу којих је наша политичка стварност обликована.

ЛОГИКА ОДНОСА ДЕМОКРАТИЈА – ЛИБЕРАЛИЗАМ

Одређење значења „демократског идеала“ (или опсега садржаја појма „демократија“) представља нарочити проблем када се има у виду овај други приступ, те постоје велике несугласице око тога како би се идеал демократије могао одредити. С друге стране, чини се да око одређивања значења „идеала“ либерализма не постоје кардиналне и суштинске несугласице, те да, у најмањем, постоје један општи, али у теоријском смислу функционалан консензус око његовог значења.¹⁾ За разлику од демократског идеала, чија је историјска операционализација заправо допринела усложњавању и отежавању разумевања основних претпоставки, историјски контекст развоја либералне идеје и њене имплементације од времена „славне револуције“ (Glorious Revolution, 1688), као и њене теоријске интерпретације у делу Џона Лока, па све до данас, указује на један одређен значењски склоп који је у великој мери прихваћен од стране врло шароликих тумачења унутар самог либерализма. Ту се пре свега мисли на неколико основних конотација које се јављају када се користи реч „либерализам“, попут идеја *индивидуалних права, владавине легитимних закона, слободног тржишта и минималне владе*. Оно по чему се либерали међусобно разликују представља само питање опсега државе (али као *минималне државе*), или, изражено речником Џејмса Бјукенена, разматрања функција *заштитничке државе* (Бјукенен, 2002, 96), као и оспоравање идеје државе уопште (анархолиберализам). За разлику од овакве

1) У овом раду се под речју „либерализам“ подразумева заправо читава интелектуална традиција „класичног либерализма“, те реч „либерализам“, бар овде, никако не треба мешати са значењем које је данас одомаћено и подразумева семантички склоп изражен по узору на политичку теорију Џона Ролса (John Rawls), а који мало има везе с оним што „либерализам“ традиционално значи.

идеје, идеја „продуктивне државе“ (Бјукенен, 2002, 96) начелно се одбацује код готово свих релевантних теоретичара либерализма.²⁾

Већина либералних теоретичара разуме демократију као методу или процедуру вршења власти (облик владавине). Хајек сматра да је „демократија само средство“, али не и циљ (Хајек, 1998, 96), Мизес је са симпатијама прихватао демократски метод, као „метод за мирно прилагођавање владавине вољи већине“ (Мисес, 1966, 150) али и са одређеном дозом опреза.³⁾ Чак је и либерални радикал Мареј Родбард, по мишљењу Хопеа, био „слаб на демократију“ (Норре, 2001, XXIII). Када се демократија разуме само у процедуралном смислу, по виђењу ових теоретичара, она може имати позитивне последице и може бити прихватљива, бар у њеном ограниченом, делимичном виду. Наиме – кроз идеју минималне владавине и јасно омеђеног сектора јавног одлучивања.

Делимично позитиван став истакнутих либералних теоретичара спрам идеје демократије може се тумачити како примамљивим конотацијама⁴⁾ и популарношћу коју је „демократија“ напоро стекла, нарочито у двадесетом веку, тако и због „стратешког одговора на свршен чин“, како то примећује Пол Готфрид (Gottfried, 1991, 4). Наиме, као последицу фактичке доминације и победе демократије у XX веку.

Ипак, историјски ток развоја савремених демократија документује посебну динамику односа либерализам-демократија, и то на уштрб оног првог. Наиме, једном када демократски принцип заживи (што се десило ширењем гласачког права од припадника одређених друштвених група на све пунолетне чланове једног друштва – опште право гласа), он онда сопственом логиком води ка смањивању, ограничавању важења или чак укидању либералних

2) Јасно је стога да је у ову категорију тешко сврстати ауторе попут Цона Стјуарта Мила, који је отворено подржавао идеју „продуктивне државе“, у чувеном огледу *О слободи* (Мил, 1990) и на другим местима.

3) То потврђују следеће Мизесове речи: „Увек и свагда либерализам захтева демократију сместа, јер верује да се друштвени задатак који мора обавити не сме одлагати. Без демократије миран државни развој није могућ. Захтев за демократијом не представља резултат компромиса или повлађивање релативизму у питањима светске филозофије – јер либерализам тврди апсолутну исправност сопственог учења, већ пре последицу либералног уверења да моћ почива само на снази духовне превласти те да су у овладавању таквом снагом само духовна средства ефикасна. Либерализам се залаже за демократију чак и да у дугом времену које долази од ње може очекивати само штете. Либерализам сматра да се сам не може одржати против воље већине...“ (Mises, 1951, 83)

4) Сет позитивних асоцијација, пре свега у виду једнаког учешћа у јавној сфери политике, равноправности, „цивилизацијског“ достигнућа „једнакости“, прогресивности, па чак и просветитељског патоса напретка, итд.

политичких институција.⁵⁾ Јер логика принципа већинског одлучивања заснованог на општем праву гласа, готово извесно резултује у проширивању демократског принципа одлучивања и на оне сегменте друштвеног и приватног живота који су традиционално били заштићени либералним политичким институцијама. Тако се почетни сегмент простора јавног одлучивања заснованог на принципу владавине већине, све више и више шири, захватајући све већи опсег важења и утичући не само на текућу политику одређене владе, већ и на промене у легислативи, па чак и на измене уставних аранжмана.⁶⁾ Основна последица ове „превласти“ демократског принципа огледа се у повећању државне бирократије, заправо повећању државе као такве.⁷⁾ Услед таквог развоја држава све више губи свој „заштитинички“ и поприма „продуктивни“ карактер.

Неколико историјских примера могу да илуструју овај пут слабљења либералних принципа на рачун јачања „демократских институција“. Такође, ови примери (нарочито први), показују да демократија лако може да заврши у „тиранији већине“, уколико ни-су присутна одређена ограничења.

Пре свега ту је неславни „прото“ пример Француске револуције. Иако је овај историјски догађај, бар у својим почетним фазама, и до тренутка доношења „Декларације о правима човека и грађанина“ делимично био мотивисан либералним идејама, каснији ток показује готово изричито изостављање свих идеала који су

- 5) „Изгледа да је то редован случај у развоју демократије да она, после славног првог периода, у којем је схваћена и стварно делује као осигурање личне слободе јер прихвата ограничења вишег рада ствари, пре или касније почиње да полаже право на решење било ког посебног питања, онако како се већина усагласи“. (Хајек, 2002, 272) Такође: „Ако су изгледи индивидуалне слободе бољи у демократији него у другим облицима власти, ово не значи да су осигурани. Изгледи слободе зависе од тога да ли их већина чини свесним циљем или не. Слобода појединца имала би мало изгледа да преживи ако се ослонимо на то да ће је пуко постојање демократије сачувати.“ (Хајек, 1998, 99) Ова два навода, нарочито други, оповргавају Готлибову тезу да је Хајекова визија демократије „оптимистична“ и да је „демократија придодата вредност која побољшава не мењајући суштински оно што дотиче“ (Gottlieb, 1991, 4), иако не оповргавају разлоге које је навео за Хајеково прихватање демократије.
- 6) Пројекат „мултикултурализма“ представља још један покушај прекорачења либералних ограничења у суштинском смислу у виду увођења принципа „групних“ права у уставне аранжмане, који долази од стране либерално-демократски оријентисаних теоретичара. Свакако, један од најистакнутијих теоретичара мултикултурализма је Вил Кимлика, који се у својим радовима залаже за проширивање класичног „језгра“ либералних права на ново, демократским развојем условљено стварање посебног „корпуса“ права (Кимлика, 2002).
- 7) О томе Норберто Бобио каже следеће: „Демократска држава и бирократска држава историјски су много више међусобно везане него што се може помислити с обзиром на њихову супростављеност. Све државе које су постале демократскије у исто време су постале и бирократскије, јер је процес бирократизације великим делом био последица процеса демократизације“ (Бобио, 1990, 33).

имали везе с либерализмом (либерална ограничења, процедурализам и институција приватног власништва и индивидуалних права), на рачун револуционарно схваћене идеје „једнакости“. Француска револуција, нарочито у својој најкрвавијој и најрадикалној фази (фаза Терора (1793-1794)), на најдрастичнији начин је документовала шта се може десити када се идеологија једнакости спроведе до својих крајности и када се укину сва ограничења извршној власти (у овом случају „Комитету јавног спаса“). Доследно спровођена путем „гласања већине“ у Конвенту, политика револуционарне демократије оправдавала је и спроводила политику терора⁸⁾ показујући шта „тиранија већине“ *de facto* значи. Као историјски догађај од великог значаја за потоње догађаје у европској историји, Француска револуција представља само до екстрема доведен пример онога што се (у мањој мери) дешавало свугде у Европи где је демократски принцип доживео експанзију.

Други историјски пример који може помоћи у разумевању последица стања у коме либералне институције нису чврсто обезбеђене, јесте пример *Вајмарске републике*. Млада међуратна немачка демократија није била отпорна на изазове и притиске надлазећег нацизма. Штавише, њене унутрашње слабости, рефлектоване кроз изостанак либералних конституционалних ограничења у виду институција попут владавине права и неприкосновености приватне својине, учиниле су могућим не само да једна радикална група људи освоји власт на демократским изборима, већ и да „успешно“ започне спровођење једног новог тоталитарног пројекта *усред* демократског институционалног окружења. Доласком на власт, Хитлер и његови следбеници лако су погазили индивидуална права људи и укинули постојеће демократске институције. Пример Вајмарске републике јасно показује шта се дешава када институције владавине права, поделе власти и чврстих власничких права (либералне институције) нису развијене и учвршћене. Тада демократија не може бити од користи нити „осигурати“ и „сачувати“ слободу, али може довести до ауторитарне или тоталитарне владавине.

Нешто „блажи“ пример, али пример који указује на исту логику деловања демократског принципа, представља случај доминације концепта „државе благостања“ (*welfare state*) у Европи, Сједињеним Државама и неким другим земљама у периоду после Другог светског рата. Када се упреди са претходним случајевима није у питању свакако толико радикалан пример, али је логика одношења либерализма и демократије готово иста, те је у односу на

8) Јер је револуционарна демократија почивала на Робеспјеровој замисли о „врлини, без које је терор погубан, терору, без кога је врлина немоћна“. (Мелкиор-Боне, 1990, 83)

претходне примере разлика пре свега у степену, не у суштини. У земљама у којима је овај концепт био доминантан држава је проширила своју улогу и домен деловања *употребом демократских средстава и процедура*. Широка примена кејнзијанских принципа условила је прекорачење традиционалног прага државног уплитања у поље индивидуалне слободе и аутоматски смањила нивое економских слобода у овим земљама. Држава се бринула готово о свему, а нарочито о економији у којој је практиковала стратегију „јавних радова“, „општег упошљавања“, „минималних надница“, дакле, свега онога што се у либералној држави тицало искључиво спонтане утакмице и договорних аранжмана актера на тржиштима. Руковођена идејом о потреби постизања што веће „социјалне правде“ и што већег степена „једнакости“ држава благостања је повећавајући свој опсег у виду државног апарата и прекорачења традиционално схваћених делокруга деловања, на крају доживела финансијски банкрот. Из настале кризе се могло изаћи само повратком на старе мудрости, применом мера ограничавања и смањења државног апарата и враћањем идеји „заштитничке“ државе, заправо минималне владе, што се крајем осамдесетих година XX века и десило, захваљући револуцијама које су извршили Маргарет Тачер у Великој Британији и Роналд Реган у Сједињеним Државама.

Из ових неколико историјских примера јасно се види да либерализам и демократија не само да нису компатибилни, већ и да су у великој мери *de facto* супростављени. Све већи развој демократије, односно проширење утицаја „демократских институција“ заснованих на принципу гласања већине (или једногласности) рефлектују се на укидање и премошћавање либералних ограничења јавном одлучивању.⁹⁾ То што опажљива стварност свакодневнице упућује на представу о идиличној спреги два наводно природна савезника само по себи не говори ништа о суштинској повезаности две различите политичке идеологије и вредности, већ је, заправо, резултат победе демократске идеје, која снагом своје привлачности и ауром „умерености“ у односу на радикалне захтеве левице, и „не-примереног“ конзервативног елемента либерализма,¹⁰⁾ представља

9) Са овим се слаже и присталица демократије попут Норберта Бобиа који каже: „Желим да истакнем да либерализам и демократија – за које се већ цео један век сматра да је демократија природни наставак либерализма – показују да нису баш потпуно компатибилни, и то од тренутка када је догурана до крајњих граница масовна демократија или, боље речено, демократија масовних партија, чији је производ држава благостања“ (Бобиа, 1990, 131).

10) Не упуштајући се сада у полемику око односа либерализма и конзервативизма, овде само треба рећи да тај „конзервативни“ елемент либерализма може значити само то да се на основу либералних начела *a priori* не искључује могућност стварања једног облика

леп пример и атрактивну слику којој мало ко данас може рећи „не“. Савремена политичка реалност нам говори о сталној борби ова два принципа и поменути Тачер-Реганова револуција имала је за циљ да се обузда оно што Хајек назива „неограниченом“ демократијом.

ВАНБЕРГОВ ПОКУШАЈ ПОМИРЕЊА НЕПОМИРЉИВОГ

Као што је већ напоменуто, историјско указивање на логику односа либерализам-демократија представља само једну компоненту у размишљању о основном предмету овог рада. Да би се одлучило о компатибилности и (или) комплементарности ових појмова, неопходно је расветлити нормативне компоненте које стоје у основи. Дакле, неопходно је видети у чему су оличени идеали либерализма и демократије. То није нимало лак задатак, а ствар наизглед олакшава постојање готово општег консензуса међу теоретичарима на основу кога произлази да је реч о „две потпуно различите ствари“. Чак се и многи савремени заговорници демократије – који се у великој мери приближавају основном становишту социјализма, слажу да је за њено функционисање неопходан бар један сет политичког завештања либерализма у виду језгра основних грађанских права. Неки истраживачи појма и пракси демократије, попут Френка Кенингама на пример, сматрају да демократију треба разумети као „либерал демократију“ која у зависности од околности и опредељења може прихватити било социјализам било капитализам као „алтернативне економске системе“ (Канингам, 2003, 85).¹¹⁾ Све то указује да присталице демократије (и демократског социјализма) подразумевају да су у начелном смислу та два појма различита и да их није могуће поистоветити. Као што смо видели овакво становиште деле и либерални теоретичари.

Ипак, ову готово идиличну слику „научног“ консензуса недавно је покушао да доведе у питање Виктор Ванберг, следбеник „ордолиберализма“, износећи тезу по којој су либерализам и демократија не само компатибилни већ и „комплементарни“ појмови (Vanberg, 2008, 139). Овде ће се сада нешто детаљније изложити аргументи којим он доказује ову своју тврдњу, а тако ће се уједно

владавине који би по свом карактеру био конзервативан (монархијски тип владавине, на пример), што никако не произлази из демократских начела.

11) Чини се, генерално, да сви они који се радо декларишу као „либерал демократе“ (попут Роналда Дворкина или Роберта Дала) усвајају само сет политичких права и слобода, као једну компоненту либерализма, у потпуности одбацујући идеју „слободног тржишта“, с којом је изворни либерализам нераскидиво повезан.

одговорити и на начелно питање односа и могуће „комплементарности“ ова два појма.

Наиме, као „ордолиберал“, Ванберг упућује на један сегмент либералне традиције и на оне либералне ауторе који јој припадају да би додатно потврдио своју тезу о „комплементарности“, пре свега радове Фридриха фон Хајека и истакнутих представника вирџинијске школе, Гордона Талока и Џејмса Бјукенена (нарочито њихових ставова изражених у знаменитом *The Calculus of Consent*). Указујући на њихов „позитиван“ став према демократији, на основу кога произлази да је демократија неопходан (али свакако не и довољан) услов гаранције очувања индивидуалних слобода, Ванберг покушава да поткрепи своју тезу не само указивањем на карактер везе која представља последицу фактичке кохабитације (на чему, изгледа, Хајек базира своје реазумевање демократије (Хајек, 2002, 272) две „непомирљиве ствари“, већ, идући још даље, упућује на увид по коме се у њиховој основи налази једна те иста ствар. Како каже, „оба идеала у крајњој линији почивају на истој нормативној премиси, принципу *суверенитета индивидуе*“ (Vanberg, 2008, 141).

Да би се утемељила идеја о истоветности „корена“ два феномена који имају различите појавне манифестације, Ванберг упућује на неопходност да се питање односа либерализма и демократије не третира како се то традиционално чини у класично либералним расправама, наиме, указивањем на важност *приватне аутономије* засноване на институцији владавине права, већ да је важно направити „прелаз“ са, како би се то могло рећи „објект нивоа“ – нивоа институција и њиховог функционисања, на поље „мета нивоа“ расправе – нивоа разматрања основних правила игре, *конституционалног* плана. Овим својим потезом Ванберг се приближио савременим контрактаријанским теоретичарима попут аутора вирџинијске школе, али и идеолога „модерног“ либерализма,¹²⁾ Дона Ролса.

Методолошко обртање плана разматрања Ванбергу омогућава да заједно с поменутиим теоретичарима пође од „суверенитета индивидуе“ као основне методолошке јединице, па да онда уз помоћ свега пар претпоставки, нарочито претпоставке „добровољне сагласности“, контекстуализује на најапстрактнијем плану однос либерализма и демократије. Притом, њему је мање важна имплементација и могућа фактичка операционализација на основу претпостављених критеријума, колико сама првобитна хипотетич-

12) Заправо једног облика *социјализма*.

ка ситуација (*status quo*) и претпоставке које је дефинишу. Управо те претпоставке – индивидуални суверенитет *плус* добровољна сарадња – упућују не само на класично схваћен методолошки примат појединца у теоријама друштвеног уговора (Хобс, Лок, Русо, итд.), већ и на урачунавање додатног елемента. Тај додатни елемент оличен је у “демократској” надоградњи класично либералног контрактаријанизма. Наиме, преко идеје „добровољне сагласности“, Ванберг упућује на исти нормативни корен либерализма и демократије. Јер, ако и либерализам и демократија полазе од суверенитета индивидуе, јасно је да ће легитимитет било каквог договора на *конститутивном* нивоу (мета нивоу) почивати на принципу *добровољне сагласности* равноправних учесника конститутивне игре. То значи да демократски идеал прво, претпоставља суверенитет индивидуе, друго, да сваки легитимитет почива на добровољној сарадњи. То исто се може рећи и за либерализам; и он полази од апсолутизма индивидуе и неприкосновености принципа добровољности сарадње као основе сваке легитимности. Оно где се ово двоје разликују није, по Ванбергу, нормативни ниво, већ сегмент различитог фокуса, као и сегмент институционалне разраде и имплементације идеала. Либерализам се фокусира на очување приватне аутономије кроз институционални аранжман правног поретка и „посебног система приватног права“ (Vanberg, 2008, 152), док се демократија фокусира на неприкосновени *суверенитет грађанина* који тек *a posteriori* омогућује инжињеринг политичких институција демократије.¹³⁾ Овакво схватање либерализма Ванберг назива *конституционални либерализам*, разликујући га од „free market“ или „приватно правног либерализма“ (Vanberg, 2008, 143) и упућујући на Бјукенена, тврди да је такав либерализам природно „демократски“ (Vanberg, 2008, 143).

Без сумње је овај најновији покушај „помирења непомирљивог“ веома атрактиван и амбициозан. Ипак, неколико битних приговора на начелном нивоу доводе у питање читаву Ванбергову стратегију „помирења“, али и указују на важне претпоставке у размишљању о вези либерализма и демократије, што је од кључног значаја за овај рад.

13) “Владавине већине и других институција демократије” (Vanberg, 2008, 152). Тако је, на пример, за Ванберга питање *већинског одлучивања* (правила већине) и питање демократског апсолутног консензуса (правило једногласности), нешто што је тек од посредног значаја, ако се има у виду конститутивни ниво разматрања. Одатле произлази да за њега процедурално одређење демократије по којој се она схвата као облик владања (што је чест случај када се одређује значење демократије) није *prima facie* релевантно, већ је битан апстрактан, конститутиван план на коме се може одлучити шта заправо означава реч “демократија”.

Чини се, прво, да Ванберг искључује неке важне ауторе и правце у оквиру теорије друштвеног уговора, а да то чак и не обрађа. Будући да се његово третирање проблема односа либерализма и демократије креће пре свега на *конституционалном* плану, логично би било очекивати да он бар у неком смислу да своје виђење оних теорија (или праваца у оквиру таквог, *конституционалног* размишљања) са којима се не слаже или које нису релевантне за тезу његовог рада. Уместо тога, од њега добијамо само упућивање на то да су „либерали који се усредсређују на питање „колика држава“ склони да поклањају мало пажње питању каква држава“ (Vanberg, 2008, 141) као и начелно одбацивање анархолиберализма упућивањем на ауторитете Мизеса и Фридмана. На основу овог теоријског остракизма може се извући закључак да по Ванбергу добар део либералних теоретичара није заинтересован како за институционалну проблематику (што се делимично може прихватити), тако и за конституционални ниво разматрања (што не стоји). Ванберг чак ни начелно не узима у разматрање приступ теорији друштвеног уговора *a la* Лок, а о помињању Роберта Нозика и његовог капиталног доприноса савременом контрактаријанизму нема ни говора. Индикативно је и то да се његов рад бави пре свега „читањем Ф. А. Хајека и Џ. М. Бјукенена“, а да током рада видимо да је Ванберг доста читао и Ролса, па чак и Хабермаса! (Vanberg, 2008, 147, 153). Притом, када разматра Хајеков однос према демократији, он мало или готово нимало не узима у разматрање основно полазиште и идеју водилу Хајекове политичке филозофије, наиме његов „еволуционизам“ и идеју „спонтаног поретка“ (каталаксије), одакле би се најпре могло одговорити и на питање односа либерализма и демократије у његовој филозофији, већ се, напротив, позива на оне Хајекове наводе у којима провејава Хајеков недоречен, конфузан и генерално говорећи неосмишљен став према „демократији“, те такав став користи у прилог своје имплицитне тезе да је и Хајек био „демократ“.

У намери да докаже своју основну тезу о нормативном идентитету демократије и либерализма, Ванберг узима само оно што му је потребно од сваке појединачне теорије, не трудећи се да захвати ширу перспективу која свакој од њих стоји у позадини. Због тога ни његово „читање“ Бјукенена не делује примерено мотивима и интенцијама писца *Рачуна сагласности*. Јер без узимања у обзир ових елемената не може се адекватно видети у ком смислу се аутори поменуте књиге користе приступом који називају „демократским“. Ево шта у *Границама слободе* Бјукенен каже о томе: „У овој књизи [*Рачун сагласности*, прим. А. Н.], Гордон Талок и ја

смо дали својој машти на вољу и употребили своје професионалне таленте да бисмо извели логички доследну основу за конституционалну и демократску политичку структуру, ону за коју је изгледало да има много од својстава државног уређења каквог су предочили Очеви Америке. Понудили смо једно схватање институција које су се историјски развиле у Америци, разумевање које се у својим темељним аспектима разликује од оног одраженог у конвенцијама модерне политичке науке“ (Бјукенен, 2002, 18). Да би се разумео овај навод треба имати у виду контекст у коме је писан, а то је време експанзивног раста државне регулације у Америци, која је полако али сигурно мењала традиционални поредак „предочен“ од стране Очева утемељивача.¹⁴⁾ Заправо, намера Бјукенена и Талока била је да се поново промисле претпоставке друштвеног поретка Сједињених Држава, да се изнесу на видело те претпоставке не би ли се зауставио негативни друштвени тренд. Конституционална реформа стога за ове ауторе „представља средство за ограничавање државе“ (Lee, 1987, 334). Када пак Бјукенен помиње речи „демократија“, „демократски“, он има у виду један постојећи поредак и парадигму система какву су замислили Очеви утемељивачи. То што он притом подразумева идентитет либерализма и демократије¹⁵⁾ на основу представе једног фактичког (историјског) модела не значи да је реч о *an general* истим стварима (да деле „исту нормативну премису“). И у овом случају Ванберг замењује два базична приступа (историјски и идејни, нормативни) у објашњењу односа који нас занима, из чега може следити да *фактичка* или *историјска* кохабитација либерализма и демократије имплицира њихову нормативну идентичност!

То „прочишћено“ „читање“ Хајека и Бјукенена Ванбергу омогућава да уведе у причу и теоријске доприносе Џона Ролса, чији контрактаријанизам и методолошки приступ он не само да одобрава и *a priori* прихвата, већ оправдава тако што покушава да Ролсов проблематични *принцип разлике* („*difference principle*“ (Ролс, 1998, 31) представи као нешто што нужно не следи из принципа „правде као правичности“, ¹⁶⁾ све у жељи да покаже како су тамо

14) Књига *The Calculus of Consent (Рачун сагласности)* изашла је 1962. године, дакле у време када је у овалној соби седео Џ.Ф. Кенеди, можда један од највећих заговорника идеје „државе благостања“ међу америчким председницима (поред, наравно, Џимија Картера и Барака Обаме).

15) „Па ипак, ја остајем, по својим темељним вредностима, један индивидуалиста, конституционалиста, контрактаријанац, демократа – то су термини који у суштини за мене значе једно те исто“ (Бјукенен, 2002, 19).

16) У нашем преводу *Теорије правде* реч „*fairness*“ се преводи као „непристрасност“, док је нашироко у домаћој стручној литератури одомаћен (оправдано, по мишљењу аутора

негде „на врху сви исти“, наиме Хајек, Бјукенен, Ролс, па и Хабермас.¹⁷⁾ Посматране на овај начин, различите теорије новог контрактаријанизма бивају очишћене од контекста и интенција њихових креатора и представљане као „истоветне“. Оно што омогућава ту истоветност није ништа друго до већ поменуте две премисе – премиса суверенитета појединца и премиса добровољне сагласности. Ванберг стога упућује на своју визију хипотетичког друштвеног уговора у коме првобитна *грађанска кооператива* (Рослов термин „citizens cooperative“) представља (на *мета нивоу*) стедиште и симбиозу либерализма и демократије.

Без потребе да се негира нешто око чега се сви слажу, а то је да је принцип добровољне сагласности око различитих ствари нешто што прихватају сви либерални теоретичари, треба истаћи да је овде по среди једна врста замена теза и појмовна редукација коју Ванберг врши не би ли потврдио своју основну замисао. Наиме, идеја “добровољне сагласности” нема изворно везе нити са либерализмом нити са демократијом већ је пре свега у питању један модалитет понашања карактеристичан за људске односе генерално. Дакле, *добровољна сагласност* представља нешто што претходи свакој идеологији и свакој политици. Поистоветити принцип добровољне сагласности *a priori* са демократским принципом значи прихватити једну веома редуковану и иначе погрешну антропологију чије корене имамо у Аристотеловој квалификацији човека као политичке животиње (*zoon politikon*). То, међутим, не значи да се принцип “добровољне сарадње” не може имати “демократски” предзнак, већ само то да је важно имати у виду контекст употребе одређеног појма на основу кога он добија своје посебно обележје. Када се има у виду ова контекстуалност, која једну исту врсту људских односа смешта у различите мисаоне концепте, онда постаје јасно у ком смислу је Ванбергова употреба овог термина (искључиво као синонима за “демократски” однос) нешто што би се могло назвати преуска употреба појма и нелегитимно редуковање целине значења једног појма на само једну његову компоненту. То значи да фактички постоје различите врсте сарадњи које можемо оквалификовати као „добровољне сарадње“. Либерализам локсовске оријентације такође прихвата идеју добровољне сарадње, али као нешто што може али и не мора резултовати стварањем овог или оног типа друштвене организације. Тек онда када се оформи нека друштвена заједница она, по оваквом схватању, може добити

овог текста) превод „правичност“.

17) На шта би му се заправо у хегеловском маниру могло одговорити да није у питању никакав „врх“, већ „ноћ у којој су све краве црне“.

облик одређеног политичког система (било да је он “демократски”, “монархијски”, “аристократски”, итд.). Зато када либерализам говори о “добровољној сарадњи” више појединаца то не подразумева да је аутоматски у питању “демократска” сарадња.¹⁸⁾

Даље, чак и када бисмо прихватили да и либерализам и демократија номинално полазе од исте методолошке основе (у овом случају *суверенитета индивидуе*) то никако не би по аутоматизму имплицирало да и једно и друго полазе од исте „нормативне премисе“. Нико, наравно, неће порицати да је *методолошки индивидуализам* основа класично либералног приступа разумевања ствари, као ни то да је *апсолутизам индивидуе* нешто до чега је дошла модерна политичка теорија управо напорима ове мисаоне традиције. (Пешић-Новаквић, 2008, 5) Оно с чим се ипак не можемо сложити јесте поистовећивање једне методе с нормативном димензијом (вредносним склопом) једне теорије. То се може објаснити и следећим примером из класичне политичке теорије. Наиме, иако и Хобс и Лок полазе од исте „нормативне“ премисе, апсолутизма индивидуе, њихове политичке теорије доводе до потпуно различитих закључака. Хобсова држава постаје на крају беспризорни „Левијатан“, суверени „чувалац“ и „одржавалац“ безбедности грађана, док Лок види државу као нешто што је у највећем могућем смислу ограничено индивидуалним правима (право на „живот, слободу и својину“) и што не прејудуцира одређени политички поредак (монархију, олигархију, демократију). Хобс завршава у ауторитаризму „државног разлога“, а Лок у одбрани „слободе појединаца“. Из тога се види да примат методолошког у односу на вредносни план не представља добру стратегију за проналажење сличности (или разлика) између одређених политичких појмова и концепција. Иако је тачно да сваки либерализам подразумева методолошки индивидуализам, свака теорија која се користи методолошким индивидуализмом не подразумева либерализам и не завршава у њему.

Све ове погрешне претумбације (замена методолошког плана нормативним) и стављање „у исти кош“ врло различитих теорија (очишћених теорија друштвеног уговора) имају корен у Ванберговом погрешном теоријском позиционирању либерализма и демократије. Да би се ова тврдња објаснила упутиће се на Ванбергово разликовање „три нивоа“ на којима се могу упоредити либерализам и демократија. Ево Ванбергове табеле:

18) Такође, добровољна сарадња учесника на тржишној утакмици. Да ли се и таква врста сарадње може назвати „демократском“?

	Норматив- на премиса	Основни фокус	Институцио- нална разрада
Демократија	Сувереност индивидуе	Суверенитет грађанина	Владавина већине и дру- ге институције демократије
Либерал- изам	Суверенитет индивидуе	Приватна аутоно- мија [Суверениет конзумента]	Посебан систем приватног пра- ва [тржишних институција]

(Vanberg, 2008, 152)

Као што је већ речено, и као што се види у овој табели, Ванберг идентификује либерализам и демократију у смислу нормативних премиса које се налазе у њиховим основама, али их и разликује у смислу основног фокуса, тј. усмерења од којег полазе. Ова табела би се могла прихватити када би се исправио један њен недостатак који представља производ круцијалног неразумевања генералних позиција либерализма и демократије. Наиме, иако се либерализам тиче политике, он се као учење не исцрпљује само на политичком плану. Штавише, либерализам као идеја настаје из потреба ограничавања сегмента политике као такве, док демократија као идеја настаје примарно у сектору политике и за политички сегмент, наиме као идеал општег учешћа у политици. Када би се ова Ванбергова табела донекле променила тако што бисмо уместо нормативне премисе „суверенитета индивидуе“ у пољу демократије, ставили „суверенитет грађанина“ онда би ствари изгледале много јасније и конзистентније. Ево како би могла изгледати измењена Ванбергова табела:

	Методо- лошко полазиште	Норматив- на премиса	Основни фокус	Институцио- нална разрада
Демо- кратија	Појединац	Суверенитет грађанина	Опште учешће	Владавина већине и друге институције демократије
Либерал- изам	Појединац	Суверенитет индивидуе	Приватна аутономија [Суверениет конзумента]	Посебан систем при- ватног права [тржишних институција]

Из ове табеле се јасно види да се демократија тиче пре свега „партиципације у власти“, било посредне било непосредне (у сваком случају што веће), и да је њен примарни фокус идеја „општег

учешћа“. Идеал демократије би по оваквом моделу био да сваки грађанин, сваки појединац у једном друштву буде и грађанин који одлучује. У том смислу је идеја демократије блиска идеји „тоталног грађанина“ (Дарендорф), али и русоовској представи непосредне демократије), бића које је у потпуности и у свему укључено у политику, које јесте *zoon politikon*. С друге стране, либерализам нити жели нити полази од тоталног грађанина, већ од *индивидуе као индивидуе*, дакле од бића које унапред није одређено као *политичко* биће. То значи да је примаран фокус, који је правилно запазио Ванберг, очување неповредивости приватне аутономије појединаца, или, како би то Лок рекао, права на „живот, слободу и својину“ (Лок, 1978, 37). Стога, по овој нашој модификованој табели произлази да би обједињавање нормативних премиса либерализма и демократије представљало логичку грешку. То би значило редукцију нормативног опсега либерализма, јер би се једна антропологија (либерална антропологија) заменила другом, политичком антропологијом (демократском антропологијом). Од либералне индивидуе, каква год она била, остала би само политичка индивидуа („грађанин“), и то би била цена Ванберговог покушаја помирења.

Такође, види се да се у овој другој табели налази и још једна, придодата, основна колона, наиме колона „методолошког полазишта“. И либерализам и демократија могу поћи од исте методолошке стартне позиције, или исте методске јединице, али то мало има везе с њиховим нормативним полазиштима. У том смислу ова табела јасно показује да је Ванберг направио двоструку забуну тако што је, прво, помешао нормативна полазишта двеју теорија и, друго, тако што је побркао нормативни план с методолошким.¹⁹⁾

Наравно, Ванбергова табела као ни њена измењена варијанта не представљају ни прву ни последњу реч о односу либерализма и демократије. У овом раду је примаран аспект био критика Ванбергове позиције па је стога коришћен појмовни и теоријски инструментаријум који је и он користио. На пример, могли бисмо заједно са Бобијом (и то са доста основа) да констатујемо да је идеал демократије ништа друго до то да „сви могу о свему да одлучују“ (Бобио, 1990, 32), па да одатле изводимо остале закључке. У том случају би постало јасно колико је демократски идеал сам по себи проблематичан, заправо логички немогућ. То јест, *уколико* се не уведу додатна ограничења (посредна уместо непосредна демокра-

19) Овде Ванберг плаћа цену и за своје изостављање разматрања локовски оријентисаних теорија друштвеног уговора. Јер, било која од таквих теорија, попут, на пример, теорије Роберта Нозика, каже да договорни савези аутономних појединаца нужно не воде ка институционалним аранжманима демократског типа.

тија) и додатне претпоставке (подела власти, приватна аутономија, итд.). Јер, ако би „сви могли о свему да одлучују“, то би значило „да нико не одлучује ни о чему“, што је парадоксална тврдња. Ванберово третирање питања идеала демократије и његове нормативне премисе на елегантан начин је избегло овакве последице. Оно је то могла постићи само тако што је разматрајући ствари на потпуно апстрактном нивоу (мета нивоу) преузела нешто од конкретног нивоа („суверенитет грађанина“ као историјску тековину либерално демократских друштава), а запостављајући истински идеал демократије који каже „да сви могу о свему да одлучују“.

Но, овај Ванбергов покушај „помирења непомирљивог“ има своју вредност управо у упућивању на размишљање о основним интенцијама које стоје у позадини идеја либерализма и демократије и које одређују њихов смисао. На основу критике Ванберговог решења, чини се да је постало јасно да теорије које користе исту методологију не морају бити истоветне теорије, или међусобно блиске теорије, већ да се увек мора имати у виду основна интенција и контекст у коме настаје одређена идеја. Стога ни крајње апстрактна разматрања на конституционалном плану, која предлаже Ванберг, не могу имати пуну вредност уколико се не укључи пун семантички опсег речи које користимо. У супротном би таква висока апстракција резултовала теоријски неплодним идентификацијама које могу само допринети појмовној конфузији. У крајњој линији, чак и да прихватимо овакво једно изједначавање на највишем нивоу, резултати таквог подухвата били би више него ирелевантни за конкретно размишљање о идејама либерализма и демократије, те би њихова „употребна“ вредност, како у сегменту теорије тако и у сегменту политичке стварности, била равна нули. Такође, Ванбергов напор да се на најапстрактнијем нивоу покаже истоветност две манифестно различите ствари, посредно је указао и на значај истраживања на плану значења речи, семиотичког приступа у теорији политике. Јер то коју теорију значења одаберемо битно ће утицати на то како ћемо разумети значења речи и односе појмова који представљају главно поље нашег интересовања.

Из свега досада реченог види се да се однос либерализма и демократије, како у својој историјској реализацији, тако и у идејној сфери, може разумети, пре свега, као однос *кохабитације* две прилично различите ствари. Наравно, многи ће рећи да није у питању само однос кохабитације већ и однос компатибилности, нарочито ако се осврнемо на чињеницу фактичког стања доминације модела либералне демократије у свету. Међутим, таква теза има поткрепу само у једној вредносној оцени насталој површној опсервацијом

“онога што јесте”. Историјска слика односа, како је представљена у првом делу овог рада, јасно указује на то да се фактичка динамика односа либерализма и демократије заправо може описати помоћу идеје борбе за превласт једног над другим. С друге стране, ова чињеница доминације одређеног модела либералне демократије не подразумева ни идејну комплементарност (Ванбергова интенција) нити идејну компатибилност. Јер идеали демократије и либерализма, као идеали, представљају идеале два различита света, једног који се примарно тиче политике и другог који покушава да нас спасе од политике. Стога је сваки покушај њиховог помирења осуђен на неуспех, јер се непомирљиво не може помирити.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјукенен, Ц. (2002), *Границе слободе – између анархије и Левијатана*, Београд: Дерета.
- Бобио, Н. (1990), *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Београд: Филип Вишњић.
- Vanberg, V. (2008), “On the complementarity of liberalism and democracy – a reading of F.A. Hayek and J.M. Buchanan”, *Journal of Institutional Economics*, 4: 2, 139-161.
- Von Mises, L. (1966), *Human Action*, Chicago: Yale Univeristy Press.
- Von Mises, L. (1962), *Socialism – An Economic and Sociological Analysis*, New Haven: Yale Univeristy Press.
- Gottfried, P.(1991), “On Liberal and Democratic Nationhood”, *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. X No. 1 (Fall 1991), 1-10.
- Кенингам, Ф. (2003), *Теорије демократије*, Београд: Филип Вишњић.
- Кимлика, В. (2002), *Мултикултурално грађанство – либерална теорија мањинских права*, Нови Сад: Центар за мултикултуралност.
- Lee, Dwight R. (1987), „The Calculus of Consent and the Constitution of Capitalism“, *Cato Journal*, Vol. 7, No.2 (Fall 1987), 331-336.
- Lok, Dž, (1978), *Dve rasprave o vladi – kojima prethodi Patriarchia ser R. Filera, a sledi Lockeovo Pismo o toleranciji*, II, Beograd: Mladost.
- Мелкиор-Боне, Б. (1990), *Француска револуција 1789-1799*, Београд: Вајат.
- Мил, Џон С. (1990), *О слободи*, Београд: Црвени ибис.
- Nozick, R. (2003), *Anarhija, država i utopija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Пешић, М, Новаковић, А. (2008), *Слобода и јавност – одређење, проблематизација, значај*, Београд: Институт за политичке студије.
- Прокопијевић, М. (1998), “Јавни избор”, *Економска мисао*, XXXI Бр. 3/98.
- Ролс, Ц. (1998), *Теорија правде*, Подгорица: CID.
- Фукујама, Ф. (1997), *Крај историје и последњи човек*, Подгорица: CID.
- Хајек, Ф.А.(1998), *Поредак слободе*, Нови Сад: Global Book.
- Хајек, Ф.А. (2002), *Право, законодавство, слобода – нови поглед на либералне принципе правде и политичке економије*, Подгорица: CID.

Aleksandar Novaković

**LIBERALISM AND DEMOCRACY
– On one recent attempt to reconcile irreconcilable –**

Summary

An enquiry into the relationship between liberalism and democracy represents the major preoccupation for modern political theory. In this article, two approaches are being used in order to understand the nature of this relationship: analysis historical components of this relationship and analysis of normative foundations of both liberalism and democracy. The aim of these approaches is to show that liberalism and democracy are neither compatible nor complementary concepts. Moreover, the highest point of their mutual relationship is the relationship of what can be called „cohabitation“. In that sense, the thesis of Victor J. Vanberg by which liberalism and democracy are in some kind of natural symbiosis, owing to the same normative premise (individual sovereignty) and the same mode of relation (voluntary agreement) present among members of hypothetical social contract, is being examined. This Vanberg's thesis is shown to be incorrect due to the several reasons: generally problematic positioning of liberalism and democracy, inappropriate mixing of normative level with methodological one, using the term „voluntary agreement“ in too narrow sense. The intentions of the critique of Vanberg's attempt to “reconcile irreconcilable” is not just to present misguided arguments of this author, but also to show that, generally speaking, liberalism and democracy are two irreconcilable worlds and two more than different political philosophies.

Key words: liberalism, democracy, institutions, constitutionalism, social contract theories, liberal restrictions

